

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.22

А. В. Гріччина

УРБАНОНІМІКА ЯК ГАЛУЗЬ СУЧАСНИХ ТОПОНІМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності й дослідницьких завдань урбаноніміки як розділу сучасної топоніміки. Уточнені поняття «урбанонім» та «урбанонімія», які є базовими для цієї галузі ономастики, проаналізовані останні доробки українських ономастів у галузі урбанонімного корпусу українських міст. Доведено, що актуальність лінгвістичного вивчення закономірностей формування й функціонування урбанонімів зумовлена багатьма факторами, серед яких стрімка урбанізація українського суспільства, динамічність номінаційного процесу, культурологічний і педагогічний аспекти топоніміки, а також важливість безперервного накопичення нового фактичного матеріалу.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топонім, урбаноніміка, урбанонімія, урбанонім, ергонім.

Гричина А. В. Урбанонимика как отрасль современных топонимических исследований. В статье описаны суть и исследовательские задачи урбанонимики как раздела современной топонимики. Уточнены понятие «урбаноним» и «урбанонимия», которые являются базовыми для этой отрасли ономастики, проанализированы последние работы украинских ономастов в исследовании урбанонимного корпуса украинских городов. Доказано, что актуальность лингвистического изучения закономерностей формирования и функционирования урбанонимов обусловлена рядом факторов, среди которых стремительная урбанизация украинского общества, динамичность номинационного процесса, культурологический и педагогический аспекты топонимики, а также важность постоянного накопления нового фактического материала.

Ключевые слова: топонимика, топонимия, топоним, урбанонимика, урбанонимия, урбаноним, эргоним.

Hrichchina A. V. Urbanonomy as a Branch of Modern Toponymic Research. The main points and research problems of urbanonomy as a branch of modern toponymics have been described in the article. The notions of “urbanonym” and “urbanonymy” which are the basic ones for this field of onomastics have been defined and clarified. The recent works presented by Ukrainian onomasts in the study of the urban place names of Ukrainian cities have been analyzed. Domestic linguistic research workers hold different views on the classification of urban place names, however the motivation principles of their nomination have much in common. It has been proved that the topicality and relevance of studying the patterns of formation and functioning of urbanonyms in the framework of linguistic research are derived from a number of factors, including the rapid urbanization of Ukrainian society, the dynamic nature of the nomination process, the cultural and pedagogical aspects of studying toponymy, and the importance of the constant accumulation of new factual material.

Key words: toponymics, toponymy, toponym, urbanonymics, urbanonymy, urbanonym, ergonym.

Топоніміка (від грец. *topos* – місце й *onoma* – ім'я, назва) – розділ мовознавства, що вивчає походження, значення, а також правопис географічних назв [10, с. 198]. Очевидно, що ця наука також досліджує розвиток, сучасний стан, природні й соціальні умови минулого, за яких виникли ті чи ті географічні назви. Отже, топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка перебуває на стику трьох галузей знань: географії, історії, лінгвістики.

Базовим поняттям топоніміки є *топонімія* – сукупність географічних назв (топонімів) на певній території. Серед топонімів виділяються різні класи: ойконіми – назви населених місць, астіоніми – назви міст, гідроніми – назви річок, дрімоніми – назви лісів, ороніми – назви гір, урбаноніми – назви внутрішньоміських об'єктів, годоніми – назви вулиць, агороніми – назви площ, дромоніми – назви шляхів сполучення, макротопоніми – назви великих незаселених об'єктів тощо.

Оскільки географічні назви мають лінгвістичну природу, спостерігаємо тісний зв'язок топоніміки з мовознавчими науками: ономастикою, історичною лінгвістикою, етимологією, лексикологією, морфологією, фонетикою й діалектологією. Топоніми є частиною загальної мовної системи, тому вони функціонують і розвиваються за її законами, а їх виникнення і становлення обумовлене лінгвістичними закономірностями. Не можна говорити про повноту дослідження лексичної системи мови, не враховуючи клас власних географічних назв, досить численний і специфічний за своєю природою.

Наша увага зосереджена на проблемах урбаноніміки (науки, що вивчає урбанонімію – сукупність урбанонімів) як однієї з перспективних галузей сучасних топонімічних досліджень в українській мові. Виокремлення урбаноніміки в ономастичній царині стало результатом тривалих наукових пошуків цілої низки відомих мовознавців: К. Галас, І. Желєзняк, Ю. Карпенко, В. Лучик, Г. Мезенко, Е. Мурзаєв, І. Муромцев, Н. Подольська, О. Суперанська, М. Торчинський, К. Цілуйко, В. Шульгач, А. Ярещенко.

Мета поданої розвідки – виявити сучасні тенденції в дослідженні українського урбанонімного простору, проаналізувавши останні доробки українських ономастів у цій сфері, й обґрунтувати актуальність подальшого студювання проблеми.

Урбанонімія тривалий час залишалась однією з невивчених галузей сучасної ономастики загалом, і топоніміки, зокрема. В українській ономастиці, як і в інших слов'янських, цей клас онімів почали досліджувати лише в останні десятиліття, попри те, що урбаноніми становлять цілком чисельну групу онімного простору.

Зупинімося докладніше на визначенні базових термінів «урбанонім» та «урбанонімія». За Н. Подольською «урбанонім (від лат. *urbanus* – міський + онім) – вид топоніма, власне ім'я будь-якого внутрішньоміського топографічного об'єкта: агороніма, годоніма, хороніма міського, екклєзіоніма, ойконіма» [7]. Отже, «урбанонімія» – це сукупність урбанонімів. Білоруська дослідниця Г. Мезенко розуміє урбанонімію як «сукупність усіх назв внутрішньоміських об'єктів, які нині існують або використовувалися в попередні епохи. Це назви лінійних (вулиць, провулків, проспектів,

проїздів), територіальних (площ, скверів, парків, ринків, районів, ставків) і масштабних об'єктів (церков, костьолів, монастирів, кінотеатрів, готелів, кафе, пам'ятників, магазинів). Незважаючи на те, що урбанонімія становить корпе назв дуже різномірних об'єктів, які входять до її складу, ці одиниці тісно пов'язані між собою, переплетені й виконують однакові функції, що є основою їх об'єднання в один клас топонімів: мовний контекст (внутрішньоміські назви) виступає наслідком контексту речей (усі об'єкти розташовані всередині міста)» [6]. Відомий фахівець з ономастики А. Суперанська під «урбанонімією» розуміє всю сукупність назв вулиць, площ, будівель та інших внутрішньоміських об'єктів [11].

Науковці наголошують на тому, що як особливий розділ топонімії урбанонімія має ряд спільних для більшості розрядів топонімів рис: обумовленість позамавними факторами, системність організації, спільність виконуваних функцій, наявність варіантів (офіційна/неофіційна назва); наявність словотворчих формантів структурно-граматичних типів, можливість бути зафіксованими в текстах художніх творів, унаслідок чого вступати в інші системні зв'язки й навіть брати участь у стилістичних прийомах та ін. [6].

Установлено, що крім загальних для всіх топонімічних одиниць властивостей, для урбанонімів характерні: 1) високий ступінь змінюваності; 2) здебільшого низький ступінь популярності; 3) слабкий зв'язок з діалектом; 4) переважна одномовність; 5) семантична вмотивованість більшості урбанонімів; 6) переважання штучної номінації над природною; 7) письмова закріпленість [7].

В. Лучик у своїх працях пояснює особливості становлення української урбанонімії, розрізняючи семантичні типи урбанонімів залежно від принципів номінації, мотиваційних ознак і значень твірних слів. Особливо цікавими тут видаються запропоновані науковцем спільні й специфічні риси топонімної номінації. До спільних або подібних рис номінації для всіх розрядів топонімії В. Лучик уналежнює: 1) традиційно високу продуктивність лексико-семантичного творення топонімів, особливо онімізації географічних термінів і трансонімізації сумірних назв; 2) необмежену продуктивність морфологічного словотворення; 3) продуктивність морфолого-синтаксичного (субстантивациї з одночасною онімізацією) і синтаксичного (розширення граматичної структури) способів словотворення; 4) непродуктивність запозичень; 5) непродуктивність абрєвіації; 6) залежність способів номінації та граматичної структури топонімів від величини й важливості позначуваних об'єктів. Специфічною рисою для урбанонімної номінації виступає закріплення за створеними людиною об'єктами як природних, так і менш стійких штучно створених назв. Саме тому, на думку мовознавця, меморіальні назви є масовими в тих розрядах топонімів, що називають створені людьми об'єкти, але нехарактерні для номінації природних об'єктів [4].

Виділення типів урбанонімів, на нашу думку, доцільно здійснювати за класифікацією А. Титаренко. Керуючись тематичним принципом, дослідниця виділяє: а) економічно-географічні та б) соціально-географічні урбаноніми. До групи економічно-географічних урбанонімів А. Титаренко

уналежнює фірмоніми (найменування комерційних або державних підприємств та установ, які виконують не лише адресно-інформаційну функцію, але й маркувально-диференційну) та ергоніми (оніми, що позначають державні, громадські та суспільно-політичні установи міста, промислові підприємства, заводи, фабрики тощо). Групу соціально-географічних урбанонімів формують годоніми (назви лінійних об'єктів населених пунктів: вулиць, проспектів, набережних, бульварів) та агороніми (назви площ) [12, с. 177].

Виявляємо, що саме годоніми та ергоніми є найбільш вивченими одиницями українського урбанонімікону. Так, мовознавці Дніпропетровського національного університету порушують проблему вивчення годонімів у сучасній ономастиці, а також подають словник-довідник назв вулиць міста Дніпропетровська [8]. Годоніми становлять топонімну мікросистему, бо в більшості випадків спостерігаємо поєднання загальної і власної назви. У згаданій праці подана така модель мінімальної формально-семантичної структури годонімів: гіперонім (родова назва) + гіпонім (видова назва) [8, с. 27]. Крім того, у науково-методичному посібнику подано структурно-ономазіологічну, семантико-етимологічну та морфолого-фонологічну характеристику проїздів міста Дніпропетровська, а також акцентовано увагу на питанні правопису власних назв вулиць.

Дослідниця О. Хрушкова аналізує структурні та граматичні особливості урбанонімів як відносно статичних носіїв інформації й зауважує, що в номінативних процесах формування урбанонімів (переважно, ергонімів) Дніпропетровщини активно застосовано багатий і різноманітний стилістичний інструментарій (мовна гра, алюзія, паронімія, метонімія (синекдоха), екзотизми, варваризми, історизми, перифрази, антитези, гіперболи, фразеологізми, тавтологія, алітерація, асонанс, дериваційні компоненти з позитивною семантикою, демінутиви). Цікавими є висновки про потужний вплив російської та англійської мов на процеси номінації об'єктів внутрішнього простору Дніпропетровщини, через який в урбанонімах виявлено численні правописні та лексико-семантичні девіації [13].

Р. Ляшенко з Кіровоградщини порушує питання про лексико-семантичні особливості урбанонімів (зокрема, годонімів) у своїй дисертації, де актуалізовано насамперед хронологічний аспект урбанонімії: проаналізовано онімічні одиниці різних часових зрізів і висвітлено стан урбанонімії міста Кіровограда (Кропивницького) в різні історичні епохи [5].

Мовознавці виокремлюють й екстралінгвальні чинники формування урбанонімікону. Так О. Галай зосереджує увагу на позамовній мотивації урбанонімів Закарпаття й поділяє позамовні фактори, які впливають на розвиток мови й власних назв, на універсальні та спорадичні. Універсальні – це чинники, що безпосередньо впливають на урбанонімікон упродовж усієї його історії. До таких дослідниця відносить: демографічний розвиток населених пунктів; прагнення мовців за посередництвом власної назви охарактеризувати найменований топооб'єкт; державну ідеологію. Спорадичними факторами впливу тут є законодавче врегулювання урбанонімії і мода [2].

Про вплив екстралінгвальних факторів, зокрема соціально-економічних, етнокультурних й етноментальних на процес виникнення нових назв внутрішньоміських об'єктів йдеться й у роботі, присвяченій урбанонімній системі міста Тернополя [1]. Автори подають класифікацію годонімів міста залежно від семантики їх мотивації: онімної або апелятивної. Серед перших виділяють відантропонімні утворення й урбаноніми, що утворено від різних розрядів топооснов (ойконімних, етнонімних, хоронімних). Урбаноніми, утворені від прикметникових апелятивів, поділяють на ті, що відображають розташування об'єкта щодо форм рельєфу, ділянок землі, засаджених рослинами, водних об'єктів, елементів планування структури міста й ті, що відображають особливості об'єкта, пов'язані з людською діяльністю – розташування підприємств, заводів, фабрик, об'єктів соціальної сфери, транспортних і торгових об'єктів.

Н. Лесовець наголошує на необхідності уточнення лінгвістичного статусу ергоніма в системі онімного простору [3]. Ергонімізацію топонімів на прикладі ергооб'єктів Донецької області досліджує О. Сидоренко [9].

У чому ж полягає актуальність подібних досліджень? По-перше, очевидно, що необхідність вивчення урбанонімів обумовлюється динамічним розвитком міст, збільшенням їх території, постійною появою нових імен на картах міст. Відповідно утворюються нові моделі формування урбанонімів, які сьогодні є найрухливішим пластом топонімічної лексики. Старі назви міських об'єктів зникають зі стрімкою швидкістю, доказом чого служать перейменування вулиць, у назвах яких відображені національно-історичні, політичні, культурні чинники розвитку міста й країни загалом. Нові назви відбивають цінності того періоду, коли вони виникли, і ставлення мешканців міст до цих найменувань.

Актуальність вивчення урбанонімів обумовлена також тим, що тут враховані просвітницький і педагогічний аспекти. Населення часто не знайоме з історією назви тих чи тих вулиць, площ, районів, а необхідність найменування, перейменування і повернення історичних назв внутрішньоміських об'єктів вимагає науково обґрунтованої урбанонімічної концепції.

Топоніми набагато більше, ніж інші класи власних назв, пов'язані з історією, економікою, культурою, етнографією народу. Таким чином, топоніми акумулюють, окрім суто лінгвістичних відомостей, ще й відомості культурно-історичного характеру. Тому актуальність дослідження урбанонімів визначається також і тим, що виникає гостра необхідність зафіксувати всі наявні в конкретний часовий момент назви внутрішньоміських об'єктів, розкрити їхній культурний фон й інформаційний потенціал, зберегти їх як цінне джерело лінгвокультурологічного знання.

Одним з факторів, які зумовлюють актуальність вивчення власних назв топографічних об'єктів, є також той факт, що в топонімах значно більшою мірою, ніж в апелятивах, відображені й збережені діалектні риси. А це значить, що топонімічні матеріали здатні допомогти в реконструкції діалектних лексичних систем, у виявленні національних і регіональних мовних рис. Загалом регіональний підхід до вивчення української топонімії дозволяє

створити її цілісну систему з урахуванням особливостей локального називання об'єктів, які пов'язані з певними історичними й культурними подіями на цій території.

Важливо й те, що подальший розвиток теорії ономастики (і топоніміки) неможливий без постійного накопичення відповідного мовного матеріалу. Адже осмислення, систематизація, інтерпретування конкретного масиву топонімів є достовірними тільки в тому разі, якщо вони ґрунтуються на переконливому фактичному матеріалі, який допомагає обґрунтувати теоретичні положення, підтвердити або спростувати результати попередніх досліджень, висунути нові завдання й сприяти їх вирішенню.

З огляду на це, у перспективі плануємо зосередити увагу на лексикограматичних і соціолінгвістичних особливостях урбанонімії Харкова, які до тепер не були предметом спеціального наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бачинська Г.** Урбанонімна система міста Тернополя // Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство. – 2014. – № 2 – С. 15-18.
2. **Галай О. Б.** Українська урбанонімія Закарпаття ХХ-ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.01; Ужгородський нац. ун-т. – У., 2009. – 18 с.
3. **Лесовець Н. М.** Ергоніми в системі ономастичного простору // Лінгвістика : зб. наук. праць / голов. ред. В. Д. Ужченко. – Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – № 2 (14). – С. 27-35.
4. **Лучик В. В.** Про особливості номінації в топонімії України // Вісник Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. ХХІХ-ХХХІ. – С. 21-24.
5. **Ляшенко Р. О.** Мікротопонімія Кіровограда : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. – Х., 2008. – 20 с.
6. **Мезенко А. М.** Ономастика. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2012. – 152 с.
7. **Подольская Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии. – М. : Наука, 1978. – 323 с.
8. **Попова І. С.** Назви проїздів міста Дніпропетровська: погляд мовознавця : наук.-метод. посіб., Н. С. Голікова, Т. В. Шевченко. – Дніпропетровськ: Пороги, 2009. – 118 с.
9. **Сидоренко Е. Н.** Ергонимизация топонимов на примере эргообъектов Донецкой области // Мова. – 2013. – № 20. – С. 168-172.
10. **Словник української мови:** в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. – С. 198.
11. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного. – М. : Наука, 1973. – 367 с.
12. **Титаренко А. А.** Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара – Д., 2015. – 21 с.
13. **Хрушкова О. А.** Структура та функційне навантаження писемних носіїв інформації сучасного міста : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара – Д., 2016. – 249 с.

Гриччина Аліна Володимирівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: grichchina@ukr.net

tel. +38050- 6416791

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9323-8389>

Hrichchyna Alina Volodymyrivna – Post-Graduate Student, Department of the Ukrainian Language, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Valentynivska Str. 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.